

BERETZKY ÁGNES

VOLT EGYSZER A MONARCHIA... – ÉLJEN SOKÁIG A BRIT BIRODALOM!

Az etnikai igazságosság brit bajnokai és nacionalizmusuk ellentmondásai

■ Az első világháború lezárásának izgalmas egybeesése az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése és a Brit Birodalom legnagyobb kiterjedése. A soha le nem nyugvó nap birodalma ekkor bolygónk területének és lakosságának egynegyede felett rendelkezett, presztízsét az ír húsvéti felkelés sem tudta igazából megingatni. Az 1916-os esztendő azonban Ausztria–Magyarország jövője szempontjából nagy jelentőségű. Nemcsak a pusztítás miatti kiábrándultság vált egyre nyilvánvalóbbá, és a háborúellenes, azaz a különbékét szorgalmazó erők hallatták mind jobban hangjukat, hanem, mintegy ellenhatásként, a Monarchia népeinek a felszabadítása is új erőre kapott.

A nemzetiségek érdekeinek legkorábbi és legaktívabb brit szószólói minden kétséget kizáróan a *The Times* bécsi tudósítója, Henry Wickham Steed (1871–1956) és történész-publicista barátja, Robert William Seton-Watson (1879–1951) voltak. 1916 októberében ők ketten, a kiváló régész Arthur Evansszal együtt megalapították a Nagy-Britanniai Szerb Társaságot (Serbian Society of Great Britain), hogy elősegítsék a jugoszláv egységmozgalom ügyét. A társaság tiszteletbeli elnöki posztjára sikerült megnyerni az általános elismertségnek örvendő egykori egyiptomi főkonzult, Lord Evelyn Cromert (Evelyn Baringet).

1916 októbere azonban nemzetiségi propagandaszempontból egy másik eseményt is tartogatott. Ugyancsak Steed és Seton-Watson kezdeményezésére s javasolt az utóbbi magántökéjéből jött létre a *The New Europe* (Az új Európa) című lap, melynek társalapítói a régész Ronald Burrows, valamint Winston Churchill egykori magántitkára, Sir Alexander Frederick Whyte lettek. Négyéves fennállása alatt a lap tökélyre fejlesztette a magyarok propagandisztikus lejárátását, hogy még nagyobb hangsúlyt kapjon a monarchia kis népeinek felszabadítása. „A németbarát erőket [...] a legérzékenyebb pontjukon találtuk el; kevesen küzdöttünk sokak ellen”¹ – fogalmazott Steed egyik visszaemlékezésében.

Jelen tanulmány egyrészt a fenti „kevesek” közül négy, Steed, Seton-Watson, Lord Cromer és Sir Alexander Whyte pályaképeinek párhuzamosságait térképezi fel. Másrészt nem hagyhatja figyelmen kívül a *The New Europe* létrehozásának terén munkálkodóknak a nemzeti önrendelkezés elvéhez való ambivalens viszonyát sem. Steed és Seton-Watson egy óriási multietnikus világhatalom alattvalói, Cromer és Whyte pedig vezető hivatalnokai is voltak, akik az önrendelkezés elvét alapvetően a dunai monarchia kis népeinek követelték, s nem birodalmuk alávetettjeinek. Sőt a különböző nacionalizmus(ok)hoz fűződő gyakran gyökeresen ellentétes viszonyukat nem is érezték alapvetően ellentmondásosnak...

Az „alapító atyák” és Magyarország

■ Az 1916 októberében megalapított Szerb Társaság és a *The New Europe* lap doyenjének minden kétséget kizáróan Henry Wickham Steed számított, nemcsak ko-

ra, hanem az évtizedek alatt felhalmozott kapcsolati tőkéje miatt is. Az átlagot messze felülmúló nyelvérzékkel bíró *The Times*-tudósító pályáját Berlinben kezdte, majd Rómában folytatta, 1902 és 1903 között pedig a nagy presztízsű brit napilap bécsi tudósítója lett. Gondolkodását már akkor két tényező határozta meg: a berlini éveire visszavezethető zsigeri németgyűlölet és az ezzel összefüggő kulturális antiszemitizmus, melyek egymást erősítették.²

Steed igazi ínyenc hírében állt, önmagát világpolgárnak tartotta, otthonát pedig több mint két évtizedig a nála huszonhárom évvel idősebb, rendkívül széles látókörű, korábbi bécsi *Morning Post*-tudósítóval, Madame Clemance Rayer-Rosezal osztotta meg. Kapcsolatukat kortársaik, sőt rokonaik is gyakran nem szerelmi, hanem óvó-védő nagynéni-unokaöccs viszonyként értelmezték, s ezért nem is igen támadták. Akármilyen is volt közöttük a kötelék természete, annyi bizonyos, hogy a „rejtélyes hölgy” komoly befolyást gyakorolt fiatal partnerére, ő keltette fel érdeklődését például a délszláv kérdés iránt.³

Steed mint bécsi tudósító az alkotmányválság előtt látogatott el először Budapestre, és első benyomásai igen kedvezőek voltak: megcsapta a „frissesség”, a „szabadság” és a „hazaszeretet” szele.⁴ Ebben nagy része lehetett Hampel József neves régésznek és feleségének, az angliai emigrációban született Pulszky Polyxénának.⁵ Csupán az Apponyi Alberttel való találkozó töltötte el az utazót némi keserűséggel, aki kiváló angolsággal igyekezett őt a magyar ügyekről lebeszélteni, mondván, hogy „a magyar alkotmányjog beható ismerete nélkül úgysem lesz képes azokat megérteni”. A fölényes jó tanács az ellenkező hatást érte el: Steed néhány hónap múlva már nemcsak a magyar törvénytárat forgatta, hanem parlamenti beszédek is hallgatott, igaz, szótárral a kezében. Visszaemlékezései szerint ekkor jött rá, hogy a gróf és sokan mások „nemegyszer pontatlanul idézték a legfontosabb törvényeket”, azaz, „a látszat pont annyira csalóka lehet Magyarországon, mint Ausztriában”.⁶ A tudósító véleménye ezután exponenciálisan romlott: a feudális előjogokhoz való ragaszkodás és a sovinizmus miatt a szabadság csak egy szűk uralkodó réteg szabadsága lehetett, mind Budapesten, mind Bécsben, ezért Steed a négy alapító közül legkorábban, még a háború kitörése előtt Ausztria–Magyarország radikális átszervezése, majd felbomlasztása mellett szállt síkra.⁷ Sőt szembefordulva a domináns vélekedéssel, miszerint a Habsburg Monarchia a hatalmi egyensúly „sarkköve”, s így az európai béke záloga, elsőként fogalmazta meg, hogy az egyesült Németország és a Monarchia katonai szövetsége Nagy-Britanniára nézve is veszélyes lehet.⁸ Tevékenysége, nézetei miatt német és magyar körökben rövidesen a „Wicked (gonosz) Steed”⁹ jelzővel illették.

A Steednél nyolc évvel fiatalabb Robert William Seton-Watson már a világháború előtt a nemzetiségek jogainak másik legfőbb brit szószólójává emelkedett. Bár esetlen megjelenésében, kezdeti bizonytalan megnyilatkozásaiban, elitegyetemi háttérében nem is különbözhetett volna jobban az arisztokratikus külsejű, de „self-made man” Steedtől, a magyarokról alkotott véleménye viszont hasonló utat járt be. 1906 májusában a függetlenségi törekvések nagy barátjaként, Kossuth népének tisztelőjeként érkezett Budapestre, a koalíciós kormány és a magyar közélet vezetőinek intoleráns megjegyzései, nemegyszer tévedései miatt azonban a „vándorló skót” a magyarok barátjából hamarosan heves, elfogult bírálójukká vált. Eközben mind közelebb került a Monarchia nemzetiségeihez. Seton-Watson történészi karrierjének is egyik igen fontos állomása az 1908 decemberében megjelent, már dualista platformon álló, óriási forrásanyagot feldolgozó, több mint hatszáz oldalas legjelentősebb műve, a *Racial Problems in Hungary* (Faji problémák Magyarországon). A könyvet 1918-ban a brit béke delegáció számára készült kézikönyvek összeállításánál a nemegyszer kétségbe vont magyar statisztikai adatoknál értékesebb forrásként kezelték.¹⁰

A történész-publicista a tízes években a trializmus, azaz a Monarchia hárompólusú – német, magyar, szláv – átszervezésében látta a jövőt, a háború kitörésekor pedig Ausztria–Magyarország amputációját hirdette. Úgy vélte, hogy a román és délszlávok lakta területek leválasztása után Ausztria–Magyarország még életképes maradhat. 1914–15 fordulóján azonban a két legközelebbi barát, Tomáš Masaryk és Frano Supilo meggyőzték az államalakulat teljes felosztásának szükségességéről, melyet a történész-publicista Steeddel együtt teljes elkötelezettséggel hirdetett, sőt a nemzetiségek felszabadításának ügyéért még a komoly anyagi áldozatvállalástól sem riadt vissza.

A Seton-Watsonnál négy évvel fiatalabb *The New Europe*-társalapító, Sir Alexander Frederick Whyte politikai karrierjének felívelése az 1906-os elsöprő liberális választási győzelemhez köthető. Whyte – politikustársaival ellentétben – nemcsak érdeklődött az Osztrák–Magyar Monarchia iránt, hanem saját tapasztalatokat is szerzett felépítéséről és nemzetiségi viszonyairól, amikor 1909-ben az akkori pénzügyminiszter, David Lloyd George a társadalombiztosítási rendszer tanulmányozására Bécsbe küldte. A következő öt évben Whyte a belügyminiszter, majd az Admirális Első Lordjának kinevezett Winston Churchill magántitkára lett, igen komoly kapcsolatokra szert téve tengerészberkekben.

Whyte-nak fontos szerep jutott a *The New Europe* történetében is: nemcsak számos cikket jegyzett, hanem 1917 márciusa és 1918 decembere között Seton-Watson távollétében a lap főszerkesztője is lett, gyakorlatilag megmentve azt a megszűnéstől.¹¹ A liberális politikus emellett a parlamenti felszólalásaiban is mindvégig Ausztria–Magyarország kis népeinek ügyét képviselte: „négy teljes háborús évbe telt, s a siker még mindig nem teljes – hangzott beszéde 1918 májusában – hogy megértsük az emberekkel, hogy pontosan ugyanazon ügy, mely háborúba szólított minket Belgium esetében, forog veszélyben [...] Kelet-Európában.”¹²

A dunai monarchia népeinek felszabadításáért küzdő Steedhez, Seton-Watsonhoz és Whyte-hoz képest a Nagy-Britanniai Szerb Társaság tiszteletbeli elnöki posztját haláláig betöltő Lord Cromer, azaz Evelyn Baring egy egészen más generációt képviselt. A brit felsőház és a High Society oszlopos tagja nemcsak társadalmi rangja és kora – harminc évvel volt idősebb Steednél és negyveneggyel Whyte-nál –, hanem katonai pályakezdése miatt is „kilógott” a sorból. A társaság tiszteletbeli elnökének 1916-ban abban a reményben hívták meg nagybetegen, hogy elismertsége hitelesebbé és népszerűbbé teszi a délszláv egységmozgalom ügyét.¹³

Lord Cromer komoly, szinte egyedülálló gyarmati múlttal rendelkezett: szolgált Korfun és Máltán, 1872-től négy éven át unokatestvérének, az indiai kormányzóknak volt a magántitkára, majd Egyiptom brit főbiztosává nevezték ki. Cromer azon a véleményen volt, hogy a politikai stabilitáshoz kiegyensúlyozott pénzügyekre van szükség, ezért komoly reformokat kezdeményezett elsősorban az ország fő exportágazata, a gyapottermelés modernizálására. 1882-ben pedig, hivatalosan éppen befektetései biztosítása miatt, Nagy-Britannia bizonytalan ideig elfoglalta Egyiptomot, s a főbiztos szinte teljhatalmú konzullá avanzált egy központosított, merev és bürokratikus rendszert teremtve.¹⁴

Ausztria–Magyarország belső viszonyairól Whyte-hoz képest Lord Cromer jóval kevesebb információval rendelkezett. Az Egyiptom szanalásával kapcsolatos osztrák–magyar szerepvállalásról szóló bécsi tárgyalásai¹⁵ és a kiújuló isisza kezelésére az 1880-as években rendszeressé váló karlsbadi fürdőlátogatásai¹⁶ a dunai monarchia kisebbségeinek ügyét nem érintették. A háború kitörése után Cromer és az addigra kelet-közép-európai szakértővé avanzált Seton-Watson rendszeres levelezésbe kezdtek, melyből az derül ki, hogy a volt konzul a történész-publicistának nemcsak az elnyomott nemzetiségek felszabadításával kapcsolatos véleményét osztotta, hanem az éppen regnáló brit vezetők, Asquith és külügyminisztere, Grey iránti ellenszenvét is.¹⁷

Seton-Watson, Whyte, Cromer és a nemzeti önrendelkezés ellentmondásai

■ Mint ismeretes, Steed, Seton-Watson, Whyte és Cromer több szálon futó karrierje az 1916-os esztendőben összeért, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségeit támogató brit kampány nagyobb sebességre kapcsolt a Nagy-Britanniai Szerb Társaság, valamint a *The New Europe* című lap megalapításával. Az elnyomott kis népek iránti szimpátia és tenni akarás mind a négyük esetében legalább két forrásból fakadt. Egyrészt gyermekkorukban a viktoriánus sztenderdet meghaladóan szigorú keresztény nevelésben részesültek, a család lelkésze (Cromer), egy mentor (Steed) vagy az egyik szülő (Seton-Watson és Whyte) segített gyorsan elsajátítani „a protestáns készletét, hogy minden ügyet erkölcsi szempontból ítéljenek meg”.¹⁸ Megfigyelhető, különösen Steed és Cromer esetében, hogy az otthonról hozott elvek gyakran egyáltalán nem váltak személyes/felnőtt hitté,¹⁹ hanem az elnyomással szembeni érzékenységeként és az igazságtalanság miatti erkölcsi felháborodásként éltek tovább.

Az elnyomottak felkarolásának másik mozgatórugója a négy férfiú hasonló politikai elkötelezettsége is lehetett. A liberális pártvezér és miniszterelnök, William Ewart Gladstone egyik 1876-os beszédben megállapította, hogy „[brit] hagyomány [...] a törökök támogatása, azonban [...] létezik ennél egy magasabb és széleskörűbb politika, ami [...] nem a bűnpártolás, hanem a szenvedő gyengékkel való együttérzés”.²⁰ Mint ismeretes, ennek ellenére stratégiai megfontolásokból a Foreign Office az Oszmán Birodalom fennállásának szükségességét vallotta egészen az 1800-as évek végéig. A századelő Angliájában a Balkán, így Szerbia is a barbárság szinonimájává vált, majd a háború kirobbanása után innen emelkedett többek között a Szerb Társaság propagandájának köszönhetően a „kereszténység védőbástyájává”.

A „barbár” vagy „félcivilizált” mint értékítélet megjelenése a liberális entellektüellek érzelmileg felfokozott írásainak közös pontjává vált. Nem meglepően, hiszen a 20. század elejére a „civilizáltság” a liberális Nyugat-Európa öndefiníciója és mindenki számára elérendő ideál lett, azaz mindenki barbárnak számított, aki másként élt vagy vélekedett.²¹ Bizton állítható tehát, hogy Wickham Steed, Seton-Watson, Sir Alexander Whyte vagy Lord Cromer a kis népek felszabadításának liberális brit bajnokai voltak, akik az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlasztását civilizációs hőstettként élték meg?

Aligha. Az alapítók közül történeti kérdésekben a legképzettebb Seton-Watson 1905 és 1914 között – mint láttuk – négyszer változtatta meg álláspontját Magyarországot illetően. Kezdetben még lelkesen támogatta Béccsel szemben éppen azt a koalíciót, amely a legkevésbé megengedő nemzetiségi politikát folytatott. Egy év múlva azután dualista platformra helyezkedett, azaz az 1868-as nemzetiségi törvényt betartó, így erős Ausztria–Magyarországban látta a jövőt, 1908 után pedig már a Monarchia német–magyar–délszláv három központú átszervezésében bízott. 1911-ben megjelent a *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (A délszláv kérdés és a Habsburg Monarchia) című könyve a Nagy-Britanniai Szerb Társaság ideológiai alapvetésévé vált: „A délszlávok lakta vidék természetes földrajzi egység, egynyelvű, homogén lakossággal, melyet mesterséges [...] politikai határok szabadnak szét.”²² Idealizmusa miatt Seton-Watson nem ismerte fel a jugoszlavizmusban rejlő csapdát: a soknemzetiségű Habsburg Monarchia szétzúzását hogyan lehetett egy másik soknemzetiségű állam létrehozásával követelni? Nyilvánvalóan sehogy, ezért a Nagy-Britanniai Szerb Társaság stratégiai megfontolásokból a kezdetektől fogva nem a szerb, horvát, szlovén, hanem a „háromtörzsi, ám mégis egységes” délszláv nép függetlenségét támogatta.

A történész-publicista Versailles-ban nemcsak műveivel, hanem személyes jelenlétével, tanácsaival is nagyban hozzájárult az etnikai elv szelektív alkalmazá-

sához, egyszerre kétségbe vonva a magyar statisztikai adatok valóság tartalmát és a spontán magyarosodás jelenségét. Seton-Watson a magyarok számbeli gyarapodását ugyanis könyveiben következetesen egyoldalúan mint a fokozott nemzetiségi elnyomás következményét ábrázolta. Ezért a „Magyarization” nála mindig „magyarosítást” és sohasem „magyarosodást” jelentett, sőt a kifejezés művei nyomán annyira pejoratív jelentést kapott, hogy automatikusan elítélték a „ruthless”, azaz „könyörtelen” jelzőt.²³ Amikor az egyébként skót felmenőkkel rendelkező és velük büszkélkedő Seton-Watsont tanítványa, majd későbbi ellenfele, az ír Macartney megkérdezte, hogy hogyan lehetséges, hogy nem hisz a természetes asszimilációban, hiszen származásuk ellenére mindketten Angliában élnek és tanítanak, őseik nyelvéből pedig egy szót sem tudnak, az idős történész ezekkel a szavakkal ütötte el a választ: „Ó, ez egy egészen más eset!”²⁴

A nemzetközileg elismert történészprofesszorral emelkedett Seton-Watson 1920 után egész életét a békemű védelmének szentelte, elutasítva annak bármilyen csekély mértékű etnikai revízióját. Nyilvánvaló tehát, hogy a történész tetteinek mozgatórugója nem a nemzeti önrendelkezés magasztos elvébe vetett hit lehetett, hiszen azt mindvégig alárendelte a régió, sőt egész Európa biztonságának, ami Nagy-Britannia elemi érdeke (volt).²⁵ Nem találunk választ írásaiban például arra, hogyan harmonizálható az igazságosság eszméje az adott politikai rendszer valóságával. Hasonlóan fontos kérdés lett volna a nemzetépítés alapvetően üdvözlendő és az elnyomás/asszimiláció elítélendő fogalmainak az elhatárolása vagy a határmegállapítás egymással gyakran szemben álló, például gazdasági-földrajzi és etnikai elveinek a szétszalazása. Seton-Watson nacionalizmushoz való viszonya tehát minimum ellentmondásos volt. „Mindenki elfogult, de kevesen vannak ennek tudatában”²⁶ – írta visszaemlékezésében Steed, s annyi bizonyossággal állítható, hogy Robert-William Seton-Watson hagyatékában nem lelhető fel arra bizonyíték, hogy a fenti kérdésekkel ténylegesen foglalkozott volna.

A nemzeti önrendelkezéshez való ambivalens hozzáállás azonban nemcsak a történész-publicista tevékenységét vagy írásait jellemezte, hanem az ugyancsak *The New Europe*-alapító Sir Alexander Frederick Whyte-ét is, aki a világháború után az Indiai Parlament elnökeként tevékenykedett (1920–25). Tapasztalatait összegző, *India, a Federation?* (India mint föderáció?) című művében az európai nemzetépítés sajátosságait elemezve éltette a francia egységet, melyet „sikerés és hatalmas uralkodók” hoztak létre, majd hasonlóan támogatásáról biztosította a „négy géniusz által együttesen megalkotott” egyesült Olaszországot is.²⁷ Whyte lelkesedése már csak azért is érdekes, mert a francia nemzetépítés a 19–20. századi magyar viszonyokhoz hasonló – igaz, egy évszázaddal korábbi – asszimilációs feladatot jelentett: a francia földön élő idegen ajkúak – bretonok, korzikaiak, okszitánok, katalánok vagy baszkok – 1789-ben a lakosság felét adták, nyelvük, a *patois*, pedig mind a mai napig a kulturálatlanság, a szociális alsóbbrendűség szinonimája.

A nyelvi sztenderd meghatározása Olaszországban még ennél is nagyobb kihívásokat tartogatott: a hivatalos olaszt, azaz a nemzeti nyelv szintjére emelt firenzei nyelvjárást az egységesülés pillanatában Toszkána határain túl gyakorlatilag senki nem beszélte, sőt nem is igen értette. Ezért mondhatta – nyilvánvalóan lenézően – Metternich, hogy „Olaszország nem más, mint egy földrajzi fogalom”.²⁸ Könyvében az olasz egység dicsérete mellett Whyte szót ejt a különböző lojalitások – például a skót-brit – természetes összefonódásáról is,²⁹ melyet Az Osztrák-Magyar Monarchia népei esetében elképzelhetetlennek tartott.

A nemzeti önrendelkezéshez való ellentmondásos viszony azonban mégsem az ő, hanem idősebb harcostársa, Lord Cromer írásaiban érhető tetten leginkább. A volt gyarmati adminisztrátor 1916-ban, a Nagy-Britanniai Szerb Társaság alakuló ülésén elmondott székfoglalójában azt hangsúlyozta, hogy „a németek célja

nem más, mint a világalalom [...] ennek legbiztosabb ellenszere, ha nem német elemből álló szilárd néptömeget hozunk létre [...] a délszlávok alkalmasak lennének erre az akadályszerepre. A Társaság legfontosabb célja tehát, hogy elősegítse egy önálló délszláv állam létrehozását.”³⁰

Az önálló államiség azonban egyáltalán nem szerepelt a „gyarmatépítő”³¹ Cromer India jövőjével kapcsolatos elképzelései között. 1910-ben írott művében például kifejtette, és élete végéig vallotta, hogy még a szubkontinens autonómiájának gondolata is „abszurd, megvalósíthatatlan [...], merénylet nemcsak a civilizáció, hanem a képviselő nélküli indiai milliók ellen is”. A kérdés nem az, folytatta érvelését, hogy Anglia megtarthatja-e Indiát, hanem, hogy „van-e joga onnan kivonulni”.³²

Egyiptomnak és lakóinak megítélése gyakorlatilag ugyanezen a gondolati síkon zajlott: a „félcivilizált”,³³ „sokáig rabszolgasorban élő”³⁴ nép, érvelt Cromer, laza alkotmányos keretek helyett ösztönösen „erőskezű vezetőre vágyik”. Az államigazgatási reform pedig nem jelenthet „felülmúlhatatlan nehézséget” egy olyan nemzet, azaz a britek számára, akik „az elnyomott népek kormányzásában már eddig is különleges bölcsességről tettek tanúbizonyságot”.³⁵ A kormányzórúd átadása előtt, zárta gondolatait, „a fiatal egyiptomi nemzedéket meg kell győzni vagy kényszeríteni, hogy magukévá tegyék a nyugati civilizáció igaz lelkületét”,³⁶ hogy képessé váljanak saját ügyeik intézésére.

A Cromer által alapvetőnek tartott műveltségi szint eléréséhez folyamatosan bővülő iskolahálózatra lett volna szükség. Az oktatási reform legnagyobb kerékkötőjévé azonban éppen a szinte egyeduralmat gyakorló főkonzul vált. A szabályozás, melyet bevezetett és makacsul fenntartott, egy rendkívül szűk helyi elit, a jövő gyarmati adminisztrátorai számára működtetett néhány európai szintű általános és középiskolából, valamint három főiskolából állt. Indiai tapasztalatai győzték meg ugyanis Cromert arról, hogy semmi szükség „potenciális bajkeverők” képzésére, ezért uralma alatt a többség csak falusi iskolákba járhatott Egyiptomban, ahol az olvasás, írás és számolás alapjait sajátíthatta el, „semmi többet”.³⁷

Lord Cromer egyszerre képviselte tehát az etnikai határok lehető legteljesebb megvalósítását, például a délszláv „jogos igények”³⁸ kielégítését Európában, valamint az alávetettek feletti uralom fenntartását a Brit Birodalomban. Ezt az alapvető ellentmondást egy, közvetlenül a halála előtt elkészült művében a következőképpen igyekezett feloldani: nyilvánvaló, hogy „a Brit Birodalom az Osztrák Birodalomnak [sic] teljes ellentéte”, érvelt, az előbbit a faj, nyelv hatékonyan tartja össze, míg az utóbbi pusztán gazdasági érdekek mentén működik,³⁹ bukása ezért törvényszerű. „Ha bármilyen változás várható [a Brit Birodalom jövőjében] – zárta gondolatait –, annak nem az elszakadás, hanem a még szorosabb egység irányába kell hatnia.”⁴⁰

Ausztria–Magyarország szétzúzása és a Brit Birodalom fenntartása közötti ellentmondás feloldását szolgálta a brit gyarmatosítás paternalista alapvetése is, azaz a „fehér ember terhe”, melyet Cromer is átvett és hirdetett. Nagy-Britannia gyarmati jelenléte eszerint nem az alávetetteket kihasználó imperializmus, hanem a „misszió”, a „kötelesség”, sőt a „felelősség” uralma volt⁴¹ a tanulatlan, félbarbár és hitetlen tömegek felett. Bármily logikusnak is tűnhetett ez az érvelés, az alapvetően angol nyelvű, fehérek és keresztények lakta Írország feletti brit uralom szükségességének igazolására a huszadik században aligha lehetett alkalmazni.

Seton-Watson, Steed és az ír kérdés

■ Írország Anglia első gyarmata volt, s az 1800-as Unió szentesítette az írek jogfosztottságát vallási, politikai, gazdasági és társadalmi téren egyaránt, ami természetesen az Osztrák–Magyar Monarchia elnyomott szlávjaival szimpatizáló Seton-Watson figyelmét sem kerülhette el. Sőt fő művében – *Racial Problems in Hunga-*

ry – megjegyezte, hogy a magyarosítás utópisztikus mivoltát az is aláhúzza, hogy hétszáz évnyi angol megszállásnak „sem sikerült az ír nemzeti érzést kiirtani”.⁴² *The Southslav Question in the Habsburg Monarchy* (Délszláv kérdés a Habsburg Monarchiában) című könyve előszavában pedig azt fejtegette, hogy a Horvátországhoz való magyar hozzáállás arra kiváló példa, hogy hogyan *nem* szabad Írországgal bánni. „A magyar–horvát kapcsolatok beható tanulmányozása igen értékes lehet a meggyőződéses egységpártinak és a megfontolt elszakadáspártinak egyaránt”⁴³ – vélekedett.

Seton-Watson alapvetően szimpátiával tekintett az ír autonómiatörekvésekre. Az 1912-es törvénytervezetet egy magánlevelében mint „komoly fejlődést” értékelte, ám hozzátette, hogy nem fogja megoldani az ír kérdést, mivel „feltétlenül szükséges lesz” Ulsternek további engedményeket biztosítani.⁴⁴ Hogy konkrétan milyen rendezést tartott kívánatosnak, sem ekkor, sem később nem fejtette ki.

Henry Wickham Steed nézetei az ír kérdésről ennél sokkal pontosabban rekonstruálhatók. A publicista emlékirataiban arról számolt be, hogy gyermekkorára vezethető vissza a zöld sziget és lakói iránti érdeklődése, ami külföldi tartózkodásai alatt csak tovább erősödött, mivel úgy látta, hogy az ír kérdés megoldatlansága komolyan befolyásolta Nagy-Britannia nemzetközi megítélését. Steed hevesen gyűlölte a németeket, ezért különösen érdekelt, hogyan próbál Berlin hasznot húzni a brit–ír konfliktusból, különösen a világháború kitörése után. Még ennél is meghatározóbbá vált azonban megítélése szerint az ír probléma jelentősége a brit–amerikai viszonyrendszerben. „Csak miután közeli, szinte napi kapcsolatba kerültem az amerikai békeküldöttség tagjaival [Versaillesban] – hangzott visszaemlékezése, értettem meg végre, hogy mennyire sürgős az ír kérdés rendezése, hogy a jövőbeli angol–amerikai együttműködés egyáltalán lehetséges legyen.”⁴⁵

Steed tehát tudatában volt az egyesült államokbeli nagyhangú és sikeres ír lobbij erejének, mely napról napra rombolta a Brit Birodalom tekintélyét. Ezért a *The Times*-ban, melynek 1919 februárjától főszerkesztője lett, még ugyanazon év nyarán tíz cikkből álló sorozatot jelentetett meg a brit politikai elit felrázása és az ír probléma mielőbbi megoldása érdekében. „A helyes politika úgy illeszkedik a tényekhez [...], mint kesztyű a kézhez”⁴⁶ – érvelt, mégis megbízható és pártatlan informátorok helyett három unionista érzelmű ír véleményezte a cikkeket. Az 1919. június 28-án megjelent első írás üzenete ennek ellenére elfogulatlannak tekinthető, hiszen az ír probléma haladéktalan rendezését követelte „az igazságosság, [...] és a Brit Civilizáció jó hírének”⁴⁷ védelmében.

A *The Times* július 24-i száma ennél azonban jóval messzebbre merészkedett, amikor prominens brit politikusok halogató vagy éppen ellenséges megnyilatkozásainak ellensúlyozására⁴⁸ *Az ír kérdés megoldása* című négyhasábos vezércikkében maga Steed vázolta fel egy lehetséges forgatókönyv körvonalait. Az 1914-es autonómiatörvényt meghaladva az északi kilenc megye és a „maradék” Írország számára a belügyekben szabad kezűt kapó, két külön törvényhozás létrehozását javasolta egy ír föderáció keretein belül. A két helyi törvényhozást pedig egy harmadik, egyenlő képviselőn alapuló, pénzügyi autonómiával rendelkező összír parlament fogta volna össze, döntő külpolitikai kérdésekben Westminsternek alárendelve. Az összír törvényhozásnak felelős kormányfőt a főszerkesztő „a gyarmati konzulokhoz” hasonló hatalommal és vétőjoggal kívánta felruházni.⁴⁹ Ez az elképzelés sokkal közelebb állt az éppen feldarabolt Ausztria–Magyarország közötti berendezkedéséhez, mint a függetlenségpárti írek elképzeléséhez, és azt a nyilvánvaló célt szolgálta, hogy az amerikai britellenes kampányt lecsendesítse. Ennek ellenére tény, hogy a végül elfogadott – majd túlhaladottá vált – 1920. szeptemberi törvénytervezet főbb vonalakban a fenti *The Times*- vagy inkább Steed-sémát követte, jól illusztrálva meggyőző erejét.

Bármennyire is az ír kérdés szakértőjének tűnhetett a legbefolyásosabb brit napilap főszerkesztője, Seton-Watsonhoz, Sir Alexander Whyte-hoz vagy éppen Lord Cromerhez hasonlóan ő is előszeretettel alkalmazta a kettős mércét. Mikor ugyanis az amerikai képviselőház, majd a szenátus is határozatban rögzítette egy független ír állam létrehozásának szükségességét, Steed szükségét érezte, hogy vezércikkben reagáljon. „Az elmúlt néhány hónapban – vélekedett – több próbálkozás is történt abban az irányban, hogy az ír kérdést nemzetközi aspektusban tárgyalják, valamint, hogy Nagy-Britanniát egy olyan vita egyik résztvevőjévé fokozzák le, amelyben külhatalmak tanácsadóként és közvetítőként, sőt bíróként járnának el. Rögtön ki kell jelteni – folytatta –, hogy eme kísérletek kudarcra vannak ítélve. Bukásuk oka a britek az irányú elkötelezettsége, hogy maguknak tartsák fenn a nemzeti önrendelkezés jogát. Mindazok, akik jó szándékkal állnak Írországhoz – figyelmeztetett –, [...] nem is követhetnének el nagyobb hibát, mint hogy az ír kérdést mint puszta nemzetközi problémát vizsgálják, összevetésben a békekonferencia által megoldandó egyéb problémákkal.”⁵⁰ Steed érvelése több mint érdekes: a vezércikk születése előtt egy hónappal, május 12-én a békekonferencia legfőbb fóruma, az ún. Tízek Tanácsa minden vita nélkül fogadta el a Párizsban tartózkodó Seton-Watson, Steed és Whyte által alapvetően támogatott, etnikailag súlyosan inkorrekt új magyar határokat. A külhatalmak bíróként jártak el, Magyarország képviselőit, akik elkötelezetten vallották a nemzeti önrendelkezés jogát, pedig meg sem hallgatták.

Valóban igaz, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiához képest a Brit Birodalom ügye „egy egészen más eset”⁵¹ (*sui generis*) volt? Bár az első világháború végével a soha le nem nyugvó nap országa éppen kiterjedése csúcspontját ünnepelhette, a díszletek mögött már érezni lehetett a békekötésnek látszólagosan a középpontjába állított nemzeti önrendelkezés erjesztő hatását Írországbán, Indiában és Egyiptomban is. „Vajon nem elégedetlenségbe, zűrzavarba vagy forradalomba torkollik-e mindez?”⁵² – tűnődött el feljegyzései szerint Robert Lansing amerikai külügyminiszter 1918 legvégén.

A kezdetben egekig magasztalt etnikai elv mind jobban háttérbe szorult Versailles-ban, s csak olyan döntések születhettek, melyek a győztes hatalmak biztonságát és az általuk támogatott erőegyensúlyt szolgálták. A *The New Europe* hetilap és a Nagy-Britanniai Szerb Társaság alapítóinak az elnyomott kis népek nacionalizmusáról vallott – nemegyszer homályos – nézetei is hasonló utat jártak be: a magasztos eszmét rendre felülírták stratégiai szempontok és birodalmi kötődések. Az etnikai igazságosság brit bajnokai, Seton-Watson, Steed, Whyte vagy Cromer ezért a nemzeti önrendelkezés csupán szelektív képviselőjére vállalkozhattak.

■ JEGYZETEK

1. Henry Wickham Steed (a továbbiakban Steed): *Through Thirty Years*. William Heinemann Ltd, London, 1924. II. 128.
2. Uo. I. 11. Steed azon kevesek közé tartozik, akinek kulturális antiszemitizmusa Hitler hatalomra jutásával gyakorlatilag megszűnt. Sőt a náci vezér nézetei az újságíró inkább filozofitává tették, hiszen ekkor látta be korábbi megrögzötten vallott nézetének tarthatatlanságát, miszerint a zsidóság és a németiség a történelemben összefonódva egymást erősíti.
3. Andre Liebich (a továbbiakban Liebich): *Wickham Steed, Greatest Journalist of His Times*. Peter Lang AG, Bern, 2018. 41–42.
4. Steed: *Through Thirty Years*. I. 197.
5. Jeszenszky Géza: *A történelmi Magyarország sírásója, Henry Wickham Steed*. In: *Emlékirat és Történelem*. A VII. Hungarológiai Kongresszus (Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.) <http://mek.oszk.hu/12400/12402/12402.pdf> Steednek a Hampel-Pulszky családhoz írott levelei: OSZK K, Fond VIII/2346. és 2698.
6. Steed: *Through Thirty Years*. I. 197–202.
7. Uő: *The Hapsburg Monarchy*. Constable and Company, London, 1914. 294–295.
8. Uő: *Through Thirty Years*. II 38.
9. Liebich: i. m.54.

10. Arday Lajos (a továbbiakban Arday): *Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában (1918–1919)*. Magvető, Bp., 1990. 115.
11. Harry Hanak (a továbbiakban Hanak): „*The New Europe, 1916–1920*”. *The Slavonic and East European Review* vol. 39. nr. 93 (1961. június) 374–375.
12. Sir Alexander Frederick Whyte (a továbbiakban Whyte) képviselőházi beszéde 1918. május 16-án. Főrendiházi és Képviselőházi Digitalizált Jegyzőkönyvek (1803–2005): https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1918/may/16/allied-diplomacy#S5CV0106P0_19180516_HOC_346
13. Hanak: *Great-Britain and Austria-Hungary During the First World War: A Study in the Formation of Public Opinion*. Oxford University Press, Oxford, 1962. 194.
14. Roger Owen (a továbbiakban Owen): *Lord Cromer: Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*. Oxford University Press, Oxford, 2004. 243.
15. Uo. 120–122.
16. Uo. 216.
17. Robert William (R. W.) Seton-Watson and the Yugoslavs. *Correspondence, 1906–41*. University of Zagreb, London and Zagreb, 1946, I. 236.
18. Steed: *Through Thirty Years*. XI.
19. Owen: i. m. 402.
20. *Britain and Europe, Pitt to Churchill, 179–1940*. Ed. James Joll. Oxford University Press, Oxford, 1967. 174.
21. Maria Boletsi: *Barbarism and Its Discontents*. Stanford University Press, California, 2011, 66–67.
22. R. W. Seton-Watson: *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*. London, 1911. 335.
23. Arday: i. m. 312.
24. C. A. Macartney szóbeli közlése 1973. augusztus 5-én. Idézi Arday: i. m. 313.
25. László Péter: R. W. Seton-Watson's *Changing Views on the National Question of the Habsburg Monarchy and the European Balance of Power*. *Slavonic and East European Review* vol. 82. nr. 3. 2004. Július. 677–79.
26. Steed: *Through Thirty Years*. I. X.
27. Whyte: *India, a federation?* Government of India Press. 1926. 8.
28. Michele Colombo – John J. Kinder: *Italian as a Language of Communication in Nineteenth Century Italy and Abroad*. *Italica* vol. 89. nr. 1 (2012 tavasz) 109.
29. Whyte: i. m. 9–10.
30. *The New Europe* 1916. október 26. 37.
31. *Our Empire Builder*. The African World London, 1916. február 26.
32. Cromer: *Ancient and Modern imperialism*. Longmans, New York, 1910. 123–124.
33. Uő: *Modern Egypt*. The Macmillan Company, London, 1916. 2.
34. Uo. 343.
35. Uo. 479.
36. Uo. 538.
37. Owen: i. m. 313–314.
38. Cromer: *Germania contra mundum*. Macmillan Company, London, 1915. 7–10.
39. Uő: *Imperial Federation*. 20.
40. Uo. 21.
41. Uő: *Lord Cromer*. 243.
42. R. W. Seton-Watson: *Racial Problems in Hungary*. London, 1908. 400.
43. Uő: *The Southern Slav Question*. IX
44. Hugh and Christopher Seton-Watson: *The Making of a New Europe, R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*., Methuen, London, 1981. 89–90.
45. Steed: *Through Thirty Years*. II. 340–341.
46. Uott. II/342.
47. *The Times*, 1919. június 28. 13.
48. Az ír autonómiát többek között az unionista Edward Carson is kárhóztatta, aki a Nagy-Britanniai Szerb Társaság 1916. októberi alakuló ülésén, a Monarchia romjain létrehozandó egységes délszláv államot ünnepelte.
49. *The Times*, 1919. július 24. 13.
50. *The Times*, 1919. június 16. 13. vö. Steed: *Through Thirty Years*, II/347.
51. Seton-Watson megjegyzése Macartneynek, ld. 24. lj.
52. Robert Lansing: *The Peace Negotiations. A Personal Narrative*. Boston, 1921, 97.